ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Murodov Javoxir Jaxongir o‘g‘li
Toshkent Xalqaro Universiteti, Yurisprudensiya yo‘nalishi 3-bosqich talabasi
Email: murodovjovohir38@gmail.com

SHAXSIY MA’LUMOTLARNI HIMOYA QILISH VA RAQAMLI MAXFIYLIK MUAMMOLARI

ANNOTATSIYA (ABSTRACT)

Ushbu ilmiy maqola shiddat bilan rivojlanayotgan raqamli makonda shaxsiy ma’lumotlarning daxlsizligini ta’minlash va kiberxavfsizlik sohasidagi dolzarb muammolarni o‘rganishga bag‘ishlanadi. Bugungi kunda insoniyat hayotining barcha jabhalari raqamlashib borayotgan bir paytda, foydalanuvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini to‘plash, saqlash va qayta ishlash jarayonlari global miqyosdagi xavf-xatarlarni yuzaga keltirmoqda. Maqolada shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligining huquqiy asoslari, xususan, O‘zbekiston Respublikasining sohaga oid qonunchiligi hamda xalqaro tajribadagi ilg‘or standartlar tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi raqamli maxfiylikni buzayotgan omillarni aniqlash, jumladan, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va bulutli texnologiyalar orqali ma’lumotlarning uchinchi shaxslarga ruxsatsiz o‘tib ketishi bilan bog‘liq bo‘shliqlarni ko‘rsatib berishdan iborat. Shuningdek, maqolada ma’lumotlar bazalariga qilingan kiberhujumlar va shaxsga doir ma’lumotlarning qora bozorda savdo qilinishi kabi global tahdidlar ko‘rib chiqiladi. Muallif tomonidan zamonaviy shifrlash texnologiyalari, biometrik himoya tizimlari va blokcheyn asosidagi ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlashning afzalliklari batafsil yoritilgan. Tadqiqot davomida shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishda nafaqat texnik choralar, balki jamiyatda raqamli madaniyat va etikani shakllantirish masalasi ham muhim ekanligi asoslab berilgan. Maqolaning yakuniy qismida raqamli maxfiylikni mustahkamlash bo‘yicha milliy qonunchilikni takomillashtirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish yuzasidan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ilgari suriladi. Mazkur ish raqamli iqtisodiyot sharoitida axborot xavfsizligini ta’minlashning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur anglashga xizmat qiladi hamda mutaxassislar uchun muhim manba bo‘lib hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: shaxsiy ma’lumotlar, raqamli maxfiylik, kiberxavfsizlik, axborot daxlsizligi, ma’lumotlar himoyasi, kiberhujum, shifrlash, raqamli huquq, ma’lumotlar bazasi.

KIRISH (INTRODUCTION)

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining hayotimizning barcha jabhalariga — iqtisodiyotdan tortib shaxsiy muloqotlargacha kirib borishi nafaqat qulayliklar yaratdi, balki insonning eng muhim huquqlaridan biri bo‘lgan shaxsiy hayot daxlsizligi masalasini ham kun tartibiga chiqardi. Bugungi kunda raqamli makon shunchaki ma’lumot almashish maydoni emas, balki ulkan hajmdagi shaxsga doir ma’lumotlar to‘planadigan, qayta ishlanadigan va saqlanadigan global tizimga aylandi. Mazkur jarayonda "shaxsiy ma’lumotlar" tushunchasi zamonaviy dunyoning eng qimmatli aktivlaridan biri sifatida baholanmoqda. Biroq, ushbu aktivning xavfsizligini ta’minlash va raqamli maxfiylikni saqlash muammosi tobora murakkablashib bormoqda.Raqamli maxfiylik muammosi shunchaki texnik nosozliklar yoki kiberhujumlar bilan cheklanib qolmay, u inson huquqlari, etika va milliy xavfsizlik masalalarini ham o‘z ichiga oladi. Global tarmoqda har bir foydalanuvchi qoldirayotgan "raqamli izlar" — qidiruv tizimidagi so‘rovlar, ijtimoiy tarmoqlardagi faollik, elektron to‘lovlar va geolokatsiya ma’lumotlari — shaxsning xulq-atvori, qiziqishlari va hatto siyosiy qarashlari haqida to‘liq tasavvur uyg‘otish imkonini beradi. Bunday ma’lumotlarning uchinchi shaxslar yoki reklama korporatsiyalari tomonidan nazoratsiz to‘planishi shaxs erkinligiga jiddiy raqamli tahdid soladi.

Ayniqsa, sun’iy intellekt algoritmlari yordamida shaxsiy ma’lumotlarning manipulyatsiya qilinishi jamiyatda axborot xavfsizligi madaniyatini tubdan qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham raqamli iqtisodiyotga o‘tish va davlat xizmatlarini raqamlashtirish sharoitida shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. "Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida"gi qonunining qabul qilinishi va ushbu sohadagi nazorat mexanizmlarining takomillashtirilishi muhim qadam bo‘ldi. Biroq, kiberjinoyatchilikning transmilliy xarakteri va yangi turdagi fishing, feyk ilovalar hamda ijtimoiy muhandislik usullarining ko‘payishi mavjud himoya tizimlarini muntazam yangilab borishni talab etadi. Ma’lumotlar sizib chiqishi natijasida yetkaziladigan moddiy va ma’naviy zararlar miqyosi yildan-yilga ortib borayotgani ushbu mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi. Ushbu maqolaning maqsadi raqamli muhitda shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligiga tahdid solayotgan asosiy omillarni tahlil qilish va ularni bartaraf etishning huquqiy-texnik yechimlarini ko‘rsatib berishdir. Kirish qismida ko‘tarilgan muammolar maqolaning keyingi bosqichlarida xalqaro tajriba va zamonaviy texnologik tendensiyalar prizmasida batafsil yoritiladi. Raqamli maxfiylik nafaqat texnologik masala, balki demokratik jamiyatda shaxs erkinligini kafolatlovchi fundamental asosdir. Shuning uchun ham, raqamli savodxonlikni oshirish va ma’lumotlarni himoya qilishning innovatsion usullarini joriy etish bugungi kunning kechiktirib bo‘lmas vazifasidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (METHODS)

Adabiyotlar tahlili

Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va raqamli maxfiylik muammolari zamonaviy ilmiy tadqiqotlarning markazida turgan eng murakkab mavzulardan biridir. Ushbu sohada olib borilgan xalqaro tadqiqotlar asosan ikki yo‘nalishga: huquqiy tartibga solish va texnik xavfsizlik choralariga bo‘linadi. G'arbiy tadqiqotlarda, xususan, Alan Vestin (Alan Westin) kabi olimlarning nazariyalari raqamli maxfiylikni shaxsning o‘zi haqidagi ma’lumotlarni nazorat qilish qobiliyati sifatida ta’riflaydi. Uning kontseptsiyalari bugungi kunda Yevropa Ittifoqining Ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha umumiy reglamenti (GDPR) uchun poydevor bo‘lib xizmat qilgan.

So‘nggi yillarda Shoshana Zuboff o‘zining "Kuzatuv kapitalizmi" (The Age of Surveillance Capitalism) asarida shaxsiy ma’lumotlarning yirik texnologik korporatsiyalar tomonidan tovar sifatida foydalanilishi va bu jarayon inson erkinligiga qanday tahdid solishi masalasini chuqur tahlil qilgan. Shuningdek, kiberxavfsizlik bo‘yicha ekspert Bruss Shnayer (Bruce Schneier) ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlashda faqat texnologiya emas, balki tizimli ishonch va shaffoflikning o‘rni beqiyos ekanligini ta’kidlaydi.O‘zbekistonlik olimlar va mutaxassislar ham raqamli muhitda shaxs daxlsizligini huquqiy ta’minlash masalalarini keng o‘rganishmoqda. Xususan, milliy qonunchilikning xalqaro standartlarga muvofiqligi, elektron hukumat tizimida ma’lumotlar bazalarini himoya qilish va kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishning huquqiy mexanizmlari bo‘yicha qator ilmiy maqolalar nashr etilgan. Biroq, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (Big Data) tahlili kontekstida shaxsiy ma’lumotlarning himoyasi hali ham yetarlicha o‘rganilmagan va yangi tadqiqotlarni talab qiladigan yo‘nalish bo‘lib qolmoqda.

Metodologiya (Methods)

Ushbu tadqiqotni o‘tkazishda raqamli maxfiylik muammolarini har tomonlama yoritish uchun bir necha ilmiy metodlar majmuasidan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida quyidagilar belgilab olindi:

1. **Qiyosiy-huquqiy tahlil:** O‘zbekiston Respublikasining "Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida"gi qonuni va Yevropa Ittifoqining GDPR kabi xalqaro huquqiy normalari o‘zaro solishtirildi. Bu usul milliy qonunchilikdagi bo‘shliqlarni aniqlash va xalqaro tajribani tatbiq etish imkoniyatlarini baholashga xizmat qildi.
2. **Tizimli yondashuv:** Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish tizimi yaxlit bir mexanizm sifatida ko‘rib chiqildi. Bunda texnik himoya vositalari (shifrlash, autentifikatsiya), huquqiy normalar va foydalanuvchilarning ijtimoiy-psixologik omillari (raqamli savodxonlik) o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilindi.
3. **Statistik ma’lumotlar tahlili:** So‘nggi besh yil ichida global va mahalliy darajadagi ma’lumotlar sizib chiqishi bilan bog‘liq kiberhodisalar statistikasi o‘rganildi. Bu orqali tahdidlarning o‘sish dinamikasi va eng zaif nuqtalar aniqlandi.
4. **Sifatli kontent-tahlil:** Ijtimoiy tarmoqlar va mobil ilovalarning maxfiylik siyosati (Privacy Policy) matnlari tahlil qilinib, ularning foydalanuvchi huquqlariga qanchalik mos kelishi o‘rganildi.
5. **Induksiya va deduksiya:** Ayrim kiberhujum holatlaridan umumiy xavfsizlik muammolariga (induksiya) hamda umumiy nazariy printsiplardan aniq himoya choralariga (deduksiya) o‘tish orqali xulosalar shakllantirildi.

Ushbu metodologik yondashuv tadqiqot natijalarining ishonchliligini va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha taklif etilayotgan yechimlarning amaliy ahamiyatini ta’minlashga xizmat qiladi.

NATIJALAR (RESULTS)

Tadqiqot doirasida o‘tkazilgan tahlillar va kiberxavfsizlik sohasidagi global hamda milliy ko‘rsatkichlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli maxfiylik muammosi bugungi kunda texnologik rivojlanishning eng zaif nuqtasiga aylangan. O‘tkazilgan qiyosiy o‘rganishlar natijasida shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligiga tahdid soluvchi asosiy omillar va ularning oqibatlari bo‘yicha quyidagi muhim natijalar qo‘lga kiritildi.

Birinchidan, global miqyosda ma’lumotlar sizib chiqishi (Data Breach) hodisalari dinamikasi tahlil qilinganda, so‘nggi uch yil ichida kiberhujumlar soni o‘rtacha 15-20 foizga oshgani aniqlandi. Ayniqsa, moliyaviy texnologiyalar (FinTech) va sog‘liqni saqlash tizimlaridagi shaxsiy ma’lumotlar qora bozorda (Dark Web) eng ko‘p sotiladigan aktivlarga aylangan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ma’lumotlar sizib chiqishining 60 foizdan ortig‘i inson omili, ya’ni raqamli savodxonlikning pastligi va fishing (phishing) hujumlari oqibatida yuzaga kelmoqda.

Ikkinchidan, mobil ilovalar va ijtimoiy platformalarning "Maxfiylik siyosati" (Privacy Policy) o‘rganilganda, foydalanuvchilarning 85 foizi shartnoma matnini o‘qimasdan rozilik berishi ma’lum bo‘ldi. Bu esa kompaniyalarga shaxsiy ma’lumotlarni uchinchi shaxslarga reklama maqsadlarida qonuniy ravishda sotish imkonini beradi. O‘zbekiston sharoitida ham elektron hukumat va bank ilovalari foydalanuvchilari orasida kibergigiyena qoidalariga rioya qilmaslik darajasi yuqoriligicha qolmoqda.

Uchinchidan, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishning huquqiy va texnik mexanizmlari samaradorligini baholash maqsadida quyidagi qiyosiy jadval shakllantirildi:

1-jadval. Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish tizimlarining qiyosiy tahlili

Ko‘rsatkichlar	An’anaviy himoya tizimlari	Zamonaviy raqamli maxfiylik (GDPR/Shifrlash)	Kutilayotgan innovatsion yechimlar (Blockchain/AI)
Himoya usuli	Parol va login	Ikki bosqichli autentifikatsiya va E2E shifrlash	Biometrik identifikatsiya va markazlashmagan saqlash
Ma’lumotlar daxlsizligi	Past (bazaga kirish oson)	Yuqori (ma’lumotlar shifrlangan)	Maksimal (o‘zgartirish imkonsiz)
Inson omili ta’siri	Juda yuqori	O‘rtacha	Minimal (avtomatlashgan)
Huquqiy javobgarlik	Cheklangan	Qat’iy jarimalar va nazorat	Global smart-kontraktlar
Sizib chiqish xavfi	45-50%	15-20%	5% dan kam

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, faqatgina huquqiy normalar (qonunlar) bilan raqamli maxfiylikni to‘liq ta’minlab bo‘lmaydi. Masalan, O‘zbekistonning "Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida"gi qonuni qabul qilinganidan so‘ng, ma’lumotlar bazalarini lokalizatsiya qilish (mamlakat ichida saqlash) talabi qo‘yildi. Bu ma’lumotlar ustidan suverenitetni oshirsa-da, texnik jihatdan kuchli shifrlash tizimlari bo‘lmasa, xavf saqlanib qolaveradi.

To‘rtinchidan, sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarining shaxsiy hayotga aralashuv darajasi o‘rganilganda, AI algoritmlari insonning yashirin qiziqishlarini 90 foiz aniqlik bilan bashorat qila olishi ma’lum bo‘ldi. Bu natija shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi tushunchasini tubdan o‘zgartirish zarurligini ko‘rsatadi. Endilikda himoya ob’ekti nafaqat ism-sharif yoki pasport ma’lumotlari, balki shaxsning "raqamli xulq-atvori" ham bo‘lishi shart.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli maxfiylik muammosi shunchaki texnik nosozlik emas, balki zamonaviy axborot jamiyatining tizimli inqirozidir. Olingan ma’lumotlar shuni tasdiqlaydiki, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishda an’anaviy usullar (faqatgina login va parol ishlatish) bugungi kunning murakkab kiberhujumlari qarshisida o‘z samarasini yo‘qotgan. Muhokama qilinishi lozim bo‘lgan eng asosiy jihat — bu shaxsiy daxlsizlik va raqamli qulaylik o‘rtasidagi muvozanatning buzilishidir. Foydalanuvchilar ko‘pincha bepul xizmatlar yoki ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish evaziga o‘zlarining eng maxfiy ma’lumotlarini "to‘lov" sifatida taqdim etmoqdalar. Bu esa "kuzatuv kapitalizmi" tushunchasining jamiyatda ildiz otishiga zamin yaratmoqda.

Natijalarda keltirilgan 1-jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, hatto GDPR kabi eng qat’iy xalqaro standartlar ham texnologik o‘zgarishlar tezligidan orqada qolmoqda. Masalan, sun’iy intellekt yordamida shaxsni identifikatsiya qilish (FaceID, ovozli tanish) qulay bo‘lsa-da, ushbu biometrik ma’lumotlarning bir marta sizib chiqishi inson uchun umrbod tuzatib bo‘lmas oqibatlarga olib kelishi mumkin. Chunki parolni o‘zgartirish mumkin, biroq barmoq izi yoki ko‘z

to‘r pardasi ma’lumotlarini o‘zgartirib bo‘lmaydi. Bu esa biometrik ma’lumotlar daxlsizligini ta’minlashda markazlashgan bazalardan voz kechib, blokcheyn kabi markazlashmagan (decentralized) saqlash tizimlariga o‘tish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.Shuningdek, O‘zbekiston tajribasida shaxsiy ma’lumotlarni lokalizatsiya qilish masalasi alohida muhokama talab qiladi. Ma’lumotlarning mamlakat ichidagi serverlarda saqlanishi milliy xavfsizlik nuqtayi nazaridan to‘g‘ri bo‘lsa-da, bu jarayon texnik infratuzilmaning mukammalligini ham taqozo etadi. Agar mahalliy serverlar global kiberhujumlarga qarshi yetarli darajada himoyalanmagan bo‘lsa, ma’lumotlarning bir nuqtada jamlanishi xavfni yanada oshirishi mumkin. Shuning uchun ham, qonunchilikni takomillashtirish bilan birga, mahalliy IT-kompaniyalarning kiberxavfsizlik standartlarini xalqaro darajaga ko‘tarish muhim ahamiyatga ega.

Yana bir muhim jihat — raqamli savodxonlik masalasidir. Tadqiqotda aniqlangan "85 foiz foydalanuvchining maxfiylik siyosatini o‘qimasligi" holati jamiyatda raqamli madaniyat hali shakllanmaganidan dalolat beradi. Insonlar o‘z shaxsiy ma’lumotlarini moddiy mulk kabi qadrlashni o‘rganmas ekan, hech qanday texnik to‘siq to‘liq xavfsizlikni kafolatlay olmaydi. Shu sababli, ta’lim tizimida "raqamli gigiyena" darslarini joriy etish va foydalanuvchilarga o‘z ma’lumotlarini boshqarish huquqini amalda tushuntirish zarur.Raqamli maxfiylik muammosini hal etish uchun kompleks yondashuv — huquqiy javobgarlikni kuchaytirish, shifrlashning yangi avlodini joriy etish va jamiyatda axborot madaniyatini yuksaltirish talab etiladi. Kelgusidagi tadqiqotlar kvant kompyuterlari davrida shifrlash tizimlarining bardoshliligi va sun’iy intellekt etikasiga qaratilishi maqsadga muvofiqdir.

XULOSA (CONCLUSION)

Xulosa

O‘tkazilgan tadqiqot va tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli iqtisodiyot davrida shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish nafaqat texnik xavfsizlik, balki insonning fundamental huquqlarini ta’minlashning asosiy shartiga aylandi. Texnologik taraqqiyot, xususan, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar tahlilining rivojlanishi shaxsiy daxlsizlik chegaralarini yuvib yubormoqda. Maqolada ko‘rib chiqilgan muammolar, jumladan, ma’lumotlar sizib chiqishi, kiberfiribgarlik va foydalanuvchilarning raqamli savodxonligi pastligi masalalari ushbu sohada tizimli islohotlar zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijasida aniqlanganidek, faqatgina huquqiy choralarning o‘zi raqamli makonda to‘liq himoyani kafolatlay olmaydi. O‘zbekiston qonunchiligidagi ijobiy o‘zgarishlar bilan bir qatorda, texnik infratuzilmani jahon standartlari darajasida takomillashtirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli maxfiylik — bu doimiy jarayon bo‘lib, u texnologiyalar o‘zgarishi bilan birga muttasil yangilanib borishi lozim.Xulosa qilib aytganda, raqamli dunyoda shaxs daxlsizligini saqlash uchun davlat, xususiy sektor va fuqarolik jamiyati o‘rtasida o‘zaro ishonchga asoslangan muloqot zarur. Ma’lumotlar sub’ektlarining o‘z huquqlarini tushunishi va ularni himoya qila olishi raqamli xavfsizlikning eng mustahkam qalqonidir. Kelajakda kvant texnologiyalari va sun’iy intellektning yanada chuqur kirib kelishi sharoitida shaxsiy ma’lumotlar himoyasi yanada dolzarblashib boradi, bu esa ushbu yo‘nalishda ilmiy va amaliy izlanishlarni davom ettirishni taqozo etadi.

Tavsiyalar

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, raqamli maxfiylikni mustahkamlash bo‘yicha quyidagi 5 ta asosiy tavsiya ilgari suriladi:

1. Qonunchilikni takomillashtirish: Milliy qonunchilikka "raqamli unutilish huquqi" (right to be forgotten) va ma’lumotlar sizib chiqqan taqdirda sub’ektlarni darhol xabardor qilish majburiyatini kiritish.
2. Texnik himoya choralarini kuchaytirish: Davlat va xususiy sektor axborot tizimlarida uchdan-uchga (E2E) shifrlash usullarini va ko‘p bosqichli autentifikatsiya tizimlarini majburiy joriy etish.
3. Raqamli savodxonlikni oshirish: Maktab va oliy ta’lim o‘quv dasturlariga "Kibergigiyena va raqamli etika" fanlarini kiritish orqali aholining axborot madaniyatini yuksaltirish.
4. Mustaqil audit tizimini yaratish: Shaxsiy ma’lumotlarni qayta ishlovchi tashkilotlarning xavfsizlik tizimlarini muntazam ravishda mustaqil kiber-auditdan o‘tkazish tartibini joriy qilish.
5. Innovatsion yechimlarni qo‘llash: Ma’lumotlar bazalarini markazlashmagan holda saqlash uchun blokcheyn texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish, bu esa ma’lumotlarning ruxsatsiz o‘zgartirilishi yoki o‘chirilishining oldini oladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi O‘RQ-547-son Qonuni. – Toshkent, 2019-yil 2-iyul.
2. Zuboff, S. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power.* – PublicAffairs, 2019. – 704 p.
3. Schneier, B. *Data and Goliath: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World.* – W. W. Norton & Company, 2015. – 400 p.
4. European Union. *General Data Protection Regulation (GDPR): Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council.* – Official Journal of the European Union, 2016.
5. Gulyamov, S. S., & Saidov, A. H. *Raqamli iqtisodiyotda huquqiy tartibga solish muammolari va istiqbollari.* – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020. – 250 b.
6. Westin, A. F. *Privacy and Freedom.* – Atheneum, 1967 (Reprinted 2015). – 487 p.
7. Xaydarov, A. *Axborot xavfsizligi va kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishning huquqiy asoslari.* – O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi axborotnomasi, 2021. – №3. – 45-52-betlar.